

РОЛЬ ХУДОЖНІХ ОЗНАЧЕНЬ У СКЛАДІ ДЕСКРИПТИВНО-ОБРАЗНИХ НОМЕНІВ (НА МАТЕРІАЛІ “МАЛОЇ ПРОЗИ” КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ)

Когнітивно-гносеологічні особливості людської мисленнєво-мовленнєвої діяльності зумовлюють збагачення мовного тезаурусу багатьма шляхами, в тому числі й за допомогою образного переосмислення уже існуючої лексики, внаслідок чого відбувається її смислова трансформація і різновекторне розширення семантики. Ці процеси супроводжуються тропеїзацією прозових текстів, адже використання узуальних слів у переносному значенні провокує okazionalnіst, образність їх функціонування і, як наслідок, – моделювання різноманітних лексично-стилістичних засобів, що сприяють естетизації контексту, – метафор, метонімії, синекдох, епітетів, перифразів, порівнянь тощо.

Важливою складовою частиною образної лексики є номінативна палітра зразків сучасної “малої прози”, зокрема – дескриптивні, описові номени, які використовуються як у прямому, так і в переносному значенні.

Дескрипції кваліфікуємо як моно- чи полілексемні описові одиниці, які здійснюють ідентифікаційну або референтну функцію власного імені та використовуються для кваліфікації денотата за певною (постійною чи ситуативною) ознакою, виділяючи його з класу об’єктів; адекватна інтерпретація значення дескрипцій залежить від контексту, що дозволяє не тільки розшифрувати експліцитні, а й декодувати імпліцитні відтінки семантики описових сполук.

Іманентна властивість дескриптивних номінацій – називати об’єкти екстралінгвальної дійсності, фіксуючи їх певну ознаку, – реалізується в надзвичайно широкому колі описових сполук, які відрізняються за

типологічними, структурними, функціональними та іншими характеристиками.

У прозових текстах дескрипції відіграють роль носія сконденсованої чи розгалуженої, облігаторної чи другорядної, релевантної чи периферійної ознаки денотата, але тільки незначна частина цих номінативно-описових засобів має об'єктивний характер, оскільки вивчення лексичних засобів не ізольовано, а у складі висловлювання, з врахуванням комунікативно-прагматичних ситуацій, повинно неминуче враховувати індивідуально-авторські модальності, конотативні нашарування, що розширюють семантичні межі лексем-носіїв дескриптивної інформації.

Дослідження різних за формальними і семантичними особливостями дескриптивних номінацій дозволяє з усього загалу описових одиниць тропеїчного характеру виокремити дескрипції, до складу яких входять **художні означення**.

Епітет вважається одним із основних тропів художнього мовлення, який ґрунтується: "...або на інтенсивному вираженні даним словом найхарактернішої ознаки предмета, кольору, розміру форми, [...] або на семантичному зміщенні в лексичному значенні слова, коли все значення слова або якась сема переноситься через зіставлення-порівняння у сферу номінації інших предметів" [4, с.161]. Відносно менша кількість художніх означень у прозових творах компенсується яскравістю та нестандартністю семантичних конотацій, які реалізуються в тих епітетах, що все-таки функціонують в прозових текстах.

Художні означення мають спільні риси з метафорами, які є латентним порівнянням, зближенням двох об'єктів, віддалених один від одного в екстралінгвальному світі; чим більшою є ця умовна відстань, тим кращою, "живішою" та екстраординарнішою буде метафорична номінація. Як зазначає В. Шувалов, "метафора являє собою певне поетичне осяяння, до того ж, чим більше напруження виникає між полюсами..., тим яскравішою і красивішою є метафорична іскра, викресана при цьому" [5, с.57].

У художньому означенні теж є компаративний елемент, але, на відміну від метафори, об'єкт, з яким порівнюється зображуваний денотат, не експлікований, а тільки “віддає” одну зі своїх ознак. Внаслідок цього, об'єкт-джерело, звідки “позичається” ознака, виявляється множинним, неідентифікованим самим креатором тексту, який залишає процес підбору та визначення цього об'єкта для потенційних реципієнтів творів. Як і в метафорі, образність означення прямо пропорційно залежить від того, наскільки далекими виявляються зіставлявані об'єкти, а також від того, яка саме ознака стала релевантною для моделювання конкретного епітета. Конотативні нашарування, що розширюють семантичне поле лексеми-означуваного, збагачують номінативно-виражальні можливості дескриптивних сполук, в складі яких виділяються епітети, і дозволяють подивитися на денотований об'єкт з незвичного ракурсу.

Наприклад:

*“... стало нелегко йти через місто, бо **моторні люди з твердими очима** почали лавустити по місцях людних і безлюдних, і ми ледве випорснули з пастки, якою став підземний перехід на головній вулиці міста; тільки лисячий нюх Старого нас вирятував, так що облава замкнулася за нашими спинами”.* Портяк В. Исход [1, с.318].

Експресивна виразність, “незатертість” образу і навіть аксіологічні конотації словосполучення “*тверді очі*” зумовлені нестандартністю ознаки, яка приписується очам. Імпліковані репродуцентом компаративні кореляти означуваного слова (*очі (тобто погляд) тверді, як камінь, скеля, дерево, метал* тощо) наділяють об'єкт невластивими йому зовнішніми ознаками, які каузують внутрішні якості носіїв цієї ознаки (очі – дзеркало душі): “*люди з твердими очима*” – непоступливі, жорстокі, непохитні, холодні, незламні та ін. Як бачимо, в єдиному прикметнику, використаному в ролі нестандартного художнього означення, авторові вдалося на основі реалізації смислових асоціацій акумулювати розгалужену характеристику позначуваного об'єкта; крім того, такий прийом робить кваліфікацію більш

переконливою, оскільки не проходить повз увагу читачів, як це могло би статися з іншим, менш виразним художнім означенням.

Наступний приклад:

“Її погляд повернувся для цього з далечини й сфокусувався на Меґедеві. Вона побачила юнака, але він був для неї лише короткоголовим студентом”. Жолдак Б. Свинопас [1, с.157].

В аналізованій переносно-образній номінації актуалізується не дескриптивний чи компаративний відтінок семантики художнього означення, а експліцитні аксіологічно-експресивні конотативні нашарування, які зумовлені індивідуально-авторськими характеристиками акцентованого прикметника.

Прозора внутрішня форма епітета (*“короткоголовий” – той, що має коротку голову*) зумовлює його виразний парадоксально-оказіональний характер, оскільки голова не може бути короткою, а переносна кваліфікація її такою імплікує додаткові семи в смисловому полі дескрипції:

“Короткоголовий студент” → той, що має коротку голову → коротка голова – тобто маленька, функціональна тільки частково, неповноцінна тощо.

Така трансформація семантичних меж епітета зумовлює, в свою чергу, розширення сфери функціонування описової конструкції, яка фіксує не тільки об’єктивну ознаку референта (*студент* – навчання у вищому навчальному закладі), а й суб’єктивно зумовлену емоційну оцінку – *короткоголовий*, тобто такий, що не має здібностей навчатися в університеті. Суб’єктом оцінювання виступає персонаж оповідання, викладачка французької мови, в якій хлопець не склав іспит.

Серед епітетів, як і серед метафор, виділяються, “живі” (яскраві, несподівані) і “стерті” (банальні, які використовуються часто, а тому вже не викликають особливих емоцій). “Стерті” художні означення набувають нового звучання тільки у тому випадку, якщо переносяться у нестандартний, незвичний контекст, який методом контрасту “реанімує” часто вживаний епітет, збагачуючи його новими семантичними та експресивними відтінками.

Наприклад:

*“Вона сама запропонувала перев’язати мені руку... **Прекрасна фея** не жалкує бальзаму – обережно і вправно накладає шар мазі на мою руку”.*

Андрухович Ю. Зліва, де серце [1, с.20].

Метафорична номінація з епітетом “прекрасна” не може кваліфікуватися як індивідуально-авторський новотвір, оскільки є не новою і сприймається як звичне порівняння жінки, яка подобається номінатору, з фантастичною істотою. Об’єм експресивних конотацій, властивих аналізованій номінації, значно зростає за умови входження в сферу пресупозитивної компетенції реципієнтів не мініконтексту, що є сферою функціонування зазначеного лексичного засобу, а широкого контекстуального оточення, в якому йдеться про непривабливий побут військової частини, відсутність навколо близьких людей, зверхнє ставлення старших військових чинів до новобранця, після чого привітна медсестра справді стає “прекрасною феєю”, іншою, не такою, як всі, єдиним винятком у своїй красі і доброті.

Відсутність контрастного контекстуального оточення звичного художнього означення зумовлює функціонування його в складі описового номінативного засобу на основі стандартних асоціацій, без особливого розширення семантичних меж лексеми. Дескриптивна функція епітетів у таких випадках виступає на першій план, домінуючи над експресивно-образною. Порівняймо:

*“Кілька місяців тому з групою туристів до Риму приїхала **сонячноволоса блондинка неповних сорока років**. Струнка, тоненька, вона виглядала значно молодшою. Сподівалась швиденько знайти роботу і полишити туристичний автобус”.*

Семенкович Н. “На круги своя...” [3, с.63].

Порівняння світлого волосся із сонячними променями не відзначається особливими смисловими інноваціями, але означення у складі дескриптивної номінації трактується все-таки як художнє, образне, а не звичайний

прикметник у прямому значенні. Безперечно, естетизація даного відрізка художнього дискурсу відбувається, адже неоказіональність художнього означення не нівелює цілком його експресивно-образні можливості. Цьому сприяє експліцитний компаративний відтінок семантики епітета, який увиразнює модальні конотації і за умови звичної стандартності образу художнього засобу робить його виражальні можливості максимальними.

Поєднання епітетів з іншими художньо-стилістичними засобами за умови підтримання ними заданих семантично-експресивних шляхів розгортання образної кваліфікації референтів дескрипцій підсилює експресивне звучання тексту, акумулюючи модально-авторські конотації.

Проілюструємо:

*“...дівчина не була схожою на **отих порцеляново-крихких** юнок з густо наштукатуреними обличчями. І це ін-три-гу-ва-ло”*.

Лижник Я. Четверо за столом [1, с.212].

Внаслідок аксіологічної асиміляції потенційний зв'язок виділеного епітета з обома оцінними знаками “+” і “-” звужується до однозначно негативного, побудованого на протиставленні природної краси (порівняймо вище *“дівчина ...видалася напрочуд гарною”* [там же, с.211]) із вродою, штучно створеною за допомогою косметики. Означення *“порцеляново-крихкий”* отримує додаткові смислові семи *ненадійний, штучний, недовговічний, неприродно білий* та ін., що підтримуються просторічним емоційно негативним висловом *“наштукатурені обличчя”*, експресія якого унеможлиблює паралельне функціонування позитивних смислових відтінків аналізованого епітета на зразок *витончений, тендітний, делікатний* тощо, які можуть потенційно актуалізуватися тільки в іншому контексті.

Крім яскравих (несподіваних, оказіональних) та “стертих” епітетів, різноманіття художніх засобів дає підстави для виділення серед інших означень такі, які трактуємо як **квазіепітети**. Вони реалізуються шляхом інтеграції в одній дескриптивній сполучі узуальних слів, використаних у прямому значенні, але оказіонально-нестандартний експресивний ефект, що

виникає внаслідок такого поєднання, дозволяє кваліфікувати подібні означення як художньо-образні. Порівняймо:

“Хтось сказав, що з нього (тобто з мене) виросте справжній п'яниця, це ж треба, щоб у дванадцять років так набратися. Я ж, наполовину відсутній, не зреагував, тільки здивувався, а що ж таке несправжній п'яниця?” Жигун Ю. Бузок [2, с.168].

Означення у корелятивній парі “*справжній п'яниця*” і “*несправжній п'яниця*” не мають таких виразних аксіологічно-експресивних конотацій, як, скажімо, епітети в словосполученнях “*тверді очі*”, “*короткоголовий студент*”, “*порцеляново-крихкі юнки*” тощо. Стійка, майже фразеологізована лексична сполука “*справжній п'яниця*” функціонує в тексті як засіб для реалізації авторських модальних конотацій, які акумулюють негативне ставлення до потенційно можливих референтів цієї номінації.

Означення *несправжній* в наступній описовій номінації кваліфікуємо як квазіепітет, адже навіть за умови використання його в прямому значенні нестандартність означуваного та іронічний тон мініюровка провокують додаткову експресивізацію художнього тексту. Оказіональність креативно змодельованої дескрипції підсилює естетизацію мовлення і забезпечує неординарний суб'єктивний погляд на денотований об'єкт.

Таким чином, квазіепітетами кваліфікуємо означення, які використовуються в прозових текстах в прямому значенні і поєднуються з узуальними, необразними лексемами, але конотативні експресивно-сміслові відтінки, що реалізуються як наслідок таких утворень, сприяють естетизації мови художнього тексту і допомагають поглянути на акцентований об'єкт з незвичного ракурсу.

Художньо-образні означення в складі дескриптивних номінацій посилюють їх виразально-експресивний потенціал, фіксують певну ознаку референта дескрипції шляхом формулювання її за допомогою нестандартної, незвичної лексики, дозволяють передавати ту чи іншу оцінку об'єкта і сприяють тропеїзації та, як наслідок, – естетизації контексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Квіти в темній кімнаті: Сучасна укр. новела: Найяскравіші зразки укр. новелістики за останні п'ятнадцять років / [упоряд., передм., літ. ред. В. Даниленка]. — К.: Генеза, 1997. — 432 с.
2. Приватна колекція: Вибрана українська проза та есеїстика кінця ХХ століття / [упоряд., вступне слово, бібліограф. відомості та приміт. В. Габора]. — Львів: ЛА “Піраміда”, на замовлення приватного підприємця Говди І. В., 2002. — 628 с.
3. Семенкович Н. На паперті Колізею / Надія Семенкович. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. — 76 с.
4. “Українська мова”. Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін]. — К.: “Укр. енцикл.”, 2000. — 752 с.
5. Шувалов В.И. Метафора в поэтическом дискурсе / В. И. Шувалов // Филологические науки. — 2006. — № 1. — С. 56-63.

АНОТАЦІЇ

У статті досліджується необхідність комплексного дослідження ролі і статусу дескриптивних конструкцій; розглянуто індивідуально-авторські новотвори як функціонально значущий різновид дескриптивних номенів; досліджено комунікативно-прагматичні особливості описових номінацій тропейчного характеру.

Ключові слова: *дескрипція, референція, номінація, кваліфікація, комунікація, прагматика, семантика, ідентифікація, імпліцитність.*

The article deals with the substantiation of the necessity of the complex investigation of the role and status of the fiction descriptive constructions; the individual author's neologisms were regarded as the functionally important variety of the descriptive nomens; the communicative-pragmatic peculiarities of the trope-like descriptive nominations were investigated.

Key words: *description, reference, nomination, qualification, communication, pragmatics, semantics, identification, implicitness.*